

UDK: 016:061.23(497.5)

061.23(497.5)

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 25. 9. 1997.

Pregled literature o ulozi slobodnih zidara u povijesti hrvatskih zemalja, II. dio

MLADEN ŠVAB

Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor u ovom radu nastavlja s kritičkom ocjenom kako historiografije tako i publicistike koja se pojavila od druge polovine 1978. do kraja veljače 1997. o povijesti slobodnog zidarstva u hrvatskim zemljama. U početku tog razdoblja brojniji su publicistički prilozi, a posljednjih godina, uz poneki izuzetak, objelodanjuju se radovi koji pripadaju historiografiji.

Nakon objelodanjivanja rada pod istim naslovom autora ovih redaka (v. *Časopis za suvremenu povijest*, 1978., II, 69.–72.) koji je obuhvatio priloge do sredine 1978., pojavio se niz priloga (Pregled II kronološki zahvaća radove do kraja veljače 1997.), neujednačene vrijednosti, koji obrađuju spomenutu temu, ali gotovo u pravilu zadiru u vrijeme poslije završetka drugoga svjetskog rata i razmiču teritorijalne granice svojeg zanimanja na susjedne zemlje. U tim se radovima pokazuje različita razina znanja o temi s obzirom na obuhvaćene teritorije i kronologiju, što zahtijeva posvećivanje odgovarajuće pažnje tim vidovima radova koji će biti razmatrani u Pregledu II. Ostajem kod izričaja literatura, jer samo manji broj radova o ulozi slobodnih zidara u povijesti ocijenjenih i uvrštenih u Pregled II pripada historiografiji.

Unatoč brojnosti priloga o povijesti slobodnog zidarstva u hrvatskim zemljama u razdoblju proteklom od sredine 1978., može se zapaziti sustavno zanimanje za tu temu, kako od boljih ili lošijih publicista i amatera, tako i od hrvatskih povjesničara, no svi se oni u pravilu ograničavaju na manje odsječke povijesti. Cjelovitih pogleda ili prikaza razvoja i uloge slobodnoga zidarstva u povijesti hrvatskih zemalja od sredine XVIII. do sredine XX. st., ili još bolje do kraja XX., od strane povjesničara, tj. hrvatske histografije za sada nema.¹

¹ Prije održavanja sastanka od 16. VII. 1979. u IHRPH (danas Hrvatski institut za povijest) u razgovoru s dr. Fikretom Butić-Jelić – tada sekretarom OOSKH Instituta, ujedno i suprugom dr. Ivana Jelića, koji je tada bio i voditelj Znanstvenog odjela (tada OOUR) Instituta – o mogućnosti da se tema o slobodnim zidarima uvrsti u službeni program rada Instituta, poslije početka sastanka na kartici za bilješke sam zapisao »Zašto ne službeno?«, a ona je svojeručno, među ostalim, otpisala: »To je za mene veoma zanimljiva tema, ali, recimo da se radi u institutu pri Sveučilištu – a ne u Institutu

U Pregled 1978. nisam uvrstio rad objelodanjen na talijanskom jeziku u riječkom katoličkom listu *Il Risveglio* o povijesti slobodnog zidarstva kod Hrvata² zbog toga što mi taj list nije bio pristupačan u cijelosti. Riječ je o sedamnaest dijelova³ u kojima Crucis s katoličkih pozicija suprotstavljenih slobodnom zidarstvu daje objektivnu sažetu sliku njegova razvoja s obzirom na faktografiju. Takvo obilježje Crucisova rada treba vjerojatno pripisati tome što, uz druge izvore i literaturu katoličke provenijencije, rabi i mađarska službena slobodnozidarska glasila *Orient* i *Hajnal*. U prvom dijelu serijala izlaže razvoj slobodnog zidarstva kod Hrvata do prestanka rada Draškovićeve observancije 1795. Izostavio je prikaz francuskog razdoblja u razvoju slobodnog zidarstva na prijelomu XVIII. i XIX. st., koji očigledno nije mogao uklopiti u koncepciju kojom želi pokazati da su nositelji slobodnozidarskih ideja gotovo isključivo nehrvatski etnički elementi ili pak pojedinci bez nacionalnog osjećaja. Drugi dio serijala relativno detaljno prikazuje, s istim prepoznatljivim tezama, razvoj slobodnog zidarstva od osnivanja lože u Sisku 1872. pa do vremena pisanja serije, tj. 1912. Crucisov pregled tog razvoja relativno je pouzdan, osim manjih netočnosti u imenima pojedinaca, koje se mogu objasniti dvostrukom transformacijom jer ih preuzima iz mađarske literature. Svjetonazor M. Crucisa možda ponajbolje oslikavaju njegove riječi: »E noi ci auguriamo che questi brevi cenni storici sulla massoneria croata, raccolti con lunghe e diligenti ricerche, possono smascherare la sinagoga di Satana e trovare raccolti sotto il santo labaro di Cristo tutti i cattolici a difesa della Chiesa e del Sommo Pontefice contro gli ignobili conati e gli sleali intrighi dell'empia setta«.⁴

Godine 1978. promaklo mi je nekoliko radova, koje ću navesti ovom prilikom. U kraćem napisu o Počecima »slobodnog zidarstva« kod Hrvata⁵

za radnički pokret!« Taj zapis u posjedu je autora ovih redaka. Tim njezinim stajalištem otpala je mogućnost da ta tema tada postane službeni program Instituta.

² Mario Crucis, »Storia della massoneria croata«, *Il Risveglio* 1912, 11, 83.–84.; 12, 91.–92.; 14, 110.; 15, 118.–119.; 16, 124.–125.; 17, 134.–135.; 20, 158.–159.; 22, 174.–175.; 23, 182.–183.; 24, 190.–191.; 1913, 1, 5.–6.; 3, 21.–22.; 4, 30.; 5, 38.; 6, 45.; 8, 62., Rijeka, 1912.–1913.

³ U popisu literature svih pet izdanja Mužićeva djela *Masonstvo u Hrvata (Masoni u Jugoslaviji)*, Split 1983¹, 1983², 1984³, Zagreb 1989⁴, *Masonstvo u Hrvata*, Split, 1997⁵ navedeno je 16 dijelova. Očito je Mužić preuzeo podatke koji su sukladni Katalogu bibliografije Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« – autorski niz – koji također sadrži podatak o 16 dijelova. U *Il Risvegliu* na početku svakog nastavka navedeno je na koji se prethodni nastavak tekst nadovezuje. Tako se iz br. 22, 174., može ustanoviti da je riječ o »(Continuazione vedi N. 21)«. Dakle, nameće se zaključak da sastavljač literature u Mužića ili on sam nisu dovoljno pažljivo zagledali u spomenuti rad M. Crucisa. Provjeravajući popisnu bilježnicu iz koje su preuzeti podaci na listiće spomenutog Kataloga, ustanovio sam da knjižnica u Rijeci gdje je popisan dvotjednik *Il Risveglio* ne posjeduje za godine 1912.–1913. sve brojeve. Još treba upozoriti da su kopije koje posjedujem nepažljivo urađene, a, primjerice, postoje dva dijela na kojima je označeno da su nastavci 16. dijela (!?). Dvojbe će se riješiti uvidom u potpuno godište lista *Il Risveglio*, jer je već tadašnji čitatelj svojim dopisom upozorio na necjelovitost serijala, pa je uslijedilo redakcijsko objašnjenje.

⁴ M. Crucis, »Storia della massoneria croata«, *Il Risveglio*, 1913., 8, 62.

⁵ Nikola Žic, »Počeci »Slobodnog zidarstva« kod Hrvata« *Riječka revija*, 1955., 2, 91.–92.

slobodnije se sažimaju rezultati F. Kidriča⁶ i A. Tamara⁷ o tzv. francuskom razdoblju u razvoju slobodnog zidarstva. Žic donosi podatke za Koper i Ljubljanu te upozorava na izvore u arhivu pariške lože, dok se podaci koji se odnose na središnju Istru u arhivu milanske lože. Više pažnje u tom radu posvećuje se negativnom odnosu talijanskoga i hrvatskoga rimokatoličkog svećenstva spram slobodnih zidara na početku XIX.st.

Za historiografiju je bezvrijedan feljton⁸ koji je donosio općepoznate podatke o ustrojstvu i razvoju slobodnog zidarstva u svijetu. Tom serijalu pripada kronološko prvenstvo s obzirom na tematiku, koliko mi je poznato, u novinstvu poslije 1945. godine.

Odnos katoličke crkve i slobodnog zidarstva od sredine XVIII.st. pa do kraja šezdesetih godina XX.st. središnja je tema opširnijeg priloga koji se pojavio 1977. u osječkom mjesječniku *Dosje*.⁹ U njemu su prikazana njihova sučeljavanja. Za hrvatsku povijest možda vrijedi istražiti mjesto Rudera Boškovića u odnosu na Đukićevo upozorenje da se poznati hrvatski matematičar, fizičar, astronom, filozof, diplomat i pjesnik kretao i u krugu istaknutog iluminista – tada su oni bili bliski slobodnim zidarima – baruna Gleichena, ali je istovremeno prijateljevao i s isusovcem Barruelom, jednim od prvih kritičara uloge slobodnih zidara u francuskoj revoluciji.

Djelo Dragutina Frankovića, Davorin Trstenjak borac za slobodnu školu, nosi u impresumu kao godinu izdanja 1978., ali pojavilo se u knjižarskim izlozima tek poslije izlaska *Pregleda I*, pa poglavlje (134.–138.) u kojem Franković detaljnije raščlanjuje idejni utjecaj slobodnog zidarstva na Trstenjakove pedagoške koncepcije nije moglo biti spomenuto u *Pregledu I*, iako to s pravom zaslužuje. Franković iscrpno prati, osim idejnog utjecaja slobodnog zidarstva na Trstenjaka, i njegove radikalne ideje o potrebi reformiranja slobodnog zidarstva, a samo nabacuje – što treba podrobnije proučiti – da je Trstenjak 1913. »kolovođa« osnivanja lože »Maksimilijan Vrhovac« u Zagrebu, kojoj je duže vrijeme, tj. sve do svoje smrti 1921., na čelu. Opširniji je u prikazu Trstenjakova suprotstavljanja utjecaju katoličke crkve, napose u školstvu, te borbi za slobodnu školu, da bi zaključio kako je baza njegova antiklerikalizma šira i da zato »treba ocjenjivati Trstenjakovo pristajanje uz tu organizaciju (Franković podrazumijeva slobodno zidarstvo, M. Š.) kao skretanje s njegove osnovne linije i kao tešku zabludu«, 138. O održivosti svih pojedinosti koje Franković iznosi u tom poglavlju o odnosu Trstenjaka spram slobodnog zidarstva, kojega je po-

⁶ France Kidrič, »Francosko-ilirska loža prijateljjev kralja rimskog in Napoleona v Ljubljani«, *Slovan* 1914, 1, 10.–12.; 2, 58.–60.; 3, 84.–87.

⁷ Attilio Tamaro, »La loggia massonica di Capodistria 1806–1813«, *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria* 1927, 39/1, 89.–183.

⁸ Radomir Subotić, »Pod znakom »Plamene zvijezde« (Masonerija – tajna boržoaska organizacija)«, *Oslobodenje*, Sarajevo 1959, 4208 od 20. XII., 15.; 4209 od 21. XII., 9.; 4210 od 23. XII., 9.; 4210(?) od 24. XII., 9. 4211 od 25. XII., 9.; 4212 od 26. XII., 9.; 4213 od 27. XII., 15.; 4214 od 28. XII., 9.; 4215 od 30. XII., 9.; 4216 od 31. XII., 11.

⁹ Rade Đukić, *Katolička crkva i masonerija, Dosje XX stoljeća 1977*, 14 od 25. X., 21.–29.

tonji istaknut i djelatlan pripadnik, kao i o spomenutoj ocjeni, bit će više riječi na drugom mjestu.

Uz standardnu slobodnozidarsku bibliografiju Wolfsteig-Beyer,¹⁰ drugo izdanje, reprintirano u Hildesheimu 1964., pojavilo se 1978. drugo popravljeno i dopunjeno izdanje djela Josea A. Ferrera Benimellija, *Bibliografia de la masoneria. Introduccion historico-critica*, Madrid 1978. Težište je bibliografije koju je izradio saragoški profesor povijesti, poznat kao autor više radova o slobodnom zidarstvu, na radovima španjolskog jezičnog prostora, ali to ne umanjuje njezinu vrijednost, napose kritičkog izbora bibliografskih jedinica (više od 6000) bilo u tematskom dijelu, bilo u dijelu koji je sastavljen za svaku europsku državu. Od većeg zanimanja za nas je Habsburška Monarhija, dobro pokrivena bibliografskim jedinicama do prvog svjetskog rata, a u međuratnom razdoblju Jugoslavija. Vrijednost bibliografije uvećava, za istraživača slobodnog zidarstva, kritički uvodni dio, gdje Benimelli upozorava i na pristupačnost pojedinih slobodnozidarskih arhivskih fondova, uglavnom za ranije razdoblje razvoja slobodnog zidarstva s prijelaza XVIII. na XIX. stoljeće. Bez rezerve moguće je složiti se sa zaključnom ocjenom P. Vodopiveca: »Bibliografija J. A. Ferrer Benimellija je torej s akribijo in strokovno kritičnostjo sestavljen priročnik, *nepogrešljiv vsakomur, ki se bo ukvarjal z zgodovino prostozidarstva*«¹¹ (kurziv M. Š.).

Godine 1980. pokušao sam uraditi skicu o ulozi slobodnih zidara u povijesti hrvatskih zemalja.¹² Prilog je nastao nakon početne faze rada, tj. ovladavanja historiografijom odnosno literaturom te prijelaza prema upoznavanju kako objelodanjenog arhivskog gradiva tako i onoga koje se sačuvalo u arhivima. Taj prilog dijelom ima obilježje dopune Pregleda I.¹³

Temeljem arhivskog gradiva iz Beča, Haus-Hof und Staatsarchiv, Vertrauliche Akten, među kojim su i podaci o slobodnozidarskim ložama u Hrvatskoj, neprijeporno i konačno je ustanovljeno pripadništvo zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca slobodnom zidarstvu potkraj XVIII. stoljeća.¹⁴ Riječ je o prilogu koji može poslužiti kao predložak obradbe slobodnozidarske proble-

¹⁰ Mladen Švab, »Pregled literature o ulozi slobodnih zidara u povijesti hrvatskih zemalja«, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1978., 70.

¹¹ Peter Vodopivec, *Zgodovinski časopis*, 1983., 1, 142.

¹² M. Švab, »Pogled na ulogu slobodnih zidara u povijesti hrvatskih zemalja«, *Gordogan* 1980, 5–6, 268.–280. U radu treba ispraviti netočnost na str. 278. Navod Slobodna demokratska stranka ispravno je Samostalna demokratska stranka. Koristim priliku da se zahvalim Maroju Mihoviloviću što me prilikom susreta u knjižari u Gundulićevoj ulici 17. X. 1980. upozorio da sam iskrivio ime njegova oca u Ivo, a ispravno je Ive (279.) te da potonji nije prije drugog svjetskog rata rabio pseudonim Spectator, koju sam pretpostavku izložio na str. 279. istog rada.

¹³ Budući da je moj rad 1980. nastao poslije prvog dijela teksta Z. D. Nenezića objelodanjenog u beogradskom *Ninu* br. 1528 od 20. IV. 1980., nisam spomenuo i njegov drugi dio, koji je izašao poslije predaje mog teksta, pa ga sada dodajem, »Slobodni zidari na našem tlu«, *Nin*, 1529 od 27. IV. 1980.

¹⁴ Josip Kolanović, »Jedna sporna epizoda iz života Maksimilijana Vrhovca«, *Croatica Christiana periodica*, 7, 1981., 1.–28.

matike u historiografiji. Kao prilog Kolanović objelodanjuje još i sedam pisama iz Vrhovčeve korespondencije te faksimil njegova potpisa iz 1785. na slobodnozidarskom dokumentu, a Vrhovac se spominje i u autentičnom popisu zagrebačke, karlovačke i varaždinske lože. Kolanovićev rad je podloga za rješavanje pitanja uloge slobodnih zidara u hrvatskoj povijesti, u ovom slučaju u XVIII. stoljeću.

Osamljen ali vrlo važan podatak o Srećku Šiloviću kao pripadniku zagrebačke lože »Maksimilijan Vrhovac«, kojoj je bio neko vrijeme i na čelu, a u kojoj je ostao i nakon ulaska u redove KPJ – po stranačkom napatku,¹⁵ može uz istovrstan slučaj Lavoslava Krausa u Osijeku¹⁶ bolje osvijetliti taj međudonos. Načelno je istovremeno pripadništvo tim organizacijama bilo nespojivo.

Prvi sintetski prikaz razvoja slobodnog zidarstva za dio južnoslavenskih zemalja – dužeg perioda, od druge polovice XVIII. st. do početka XX. st., točnije 1905. – izrađen je u okviru monografske obradbe slobodnog zidarstva u »srednjoistočnoj« Europi u XVIII. i XIX. st.¹⁷ Hass je utemeljio svoj rad na vrsnom poznavanju neobjelodanih i objavljenih izvora te pripadajućoj historiografiji, a za pojedina pitanja, napose o poljskom slobodnom zidarstvu, oslanjao se na vlastite radove. Istovrsna je i obradba razvoja slobodna zidarstva u dijelu hrvatskih zemalja u sklopu Habsburške Monarhije, u prvom redu u Hrvatskoj – slovenske pokrajine dotiče samo rubno – zatim na istočnoj obali Jadrana od Kopra do Boke kotorske, kao i u susjednim krajevima u sklopu Turskog carstva.

Hass je položio glavno težište monografije na »srednjoistočnu« Europu, što je razumljivo iz vizure poljskog povjesničara, ali unatoč tomu prikaz razvoja slobodnog zidarstva kod nas, iako sažet i relativno kratak, te zbog njegove podjele gradiva razmrvljen u više poglavlja (slijedi kronološku podjelu), činjenično je pouzdan. Vjerojatno je tome pridonijelo i to što rabi arhivsko gradivo mađarskih i francuskih loža, dakako – svako za razdoblje u kojem su te lože bile organizacijski povezane s našim ložama. Kao prednost njegova rada, spram pet Mužićevih izdanja i tri Nenezićeva, može se istaknuti da je Hass uz porabu naših slobodnozidarskih glasila, standardnih slobodnozidarskih pokušaja povjesnika, djela A. Mihalića, J. Aleksijevića i S. Stojakovića, upotrijebio i nekolicinu nepoznatih a za sada meni nepristupačnih rasprava o povijesti slobodnog zidarstva kod nas, objelodanih s kraja XIX. st. i u međuraću u inozemstvu. One se nalaze u prilično zakutnim časopisima, barem iz zagrebačke perspektive.

¹⁵ Šime Balen, »Sjećanja na dra Srećka Šilovića«, *Dometi* 15, 1982, 2, 109.

¹⁶ Lavoslav Kraus, *Susreti i sudbine*, Osijek, 1973., 247.–252.

¹⁷ Ludwik Hass, *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk, Łódź, 1982. Na njegovo djelo upozoreno je u *Poletu* 282 od 12. X. 1984., 13. U tematskom bloku o slobodnom zidarstvu koji je pripremio Marjan Grakalić sa suradnicima djelo L. Hassa spomenuto je bez imena autora, a sam naslov nije točno preveden. Ispušten je dio naslova »srednja«. Navedeno Hassovo djelo spominje kao primjer historiografskog pristupa u obradbi slobodnog zidarstva također i W. Kassler u ocjeni djela I. Mužića 1984, *Südost-Forschungen* 44, 1985., 362.

Godine 1982. objelodanjen je serijal¹⁸ o slobodnim zidarima. Pobuda serijala nije bilo istraživanje našega slobodnog zidarstva ili uopće pisanje o njemu, nego kurentnost teme s obzirom na to da je u Italiji tada počeo skandal oko pseudolože P-2.¹⁹ Tako je Rebić, nakon prva dva dijela o svojim iskustvima kao istražitelja nad ponekim bivšim slobodnim zidarom (S. Švrļuga), prešao na suvremene događaje u Italiji, a tek od osmog dijela počinje pratiti slobodno zidarstvo od legendarnih vijesti do suvremenosti. Podaci o našim slobodnim zidarima (dijelovi 20–25) ne nadilaze prije objavljene prikaze u našim novinama.

Jedina važnost priloga o riječkim ložama »Sirius« i »Italia Nuova al Oriente«²⁰ je upozorenje na arhivsko gradivo koje je o njihovom radu i djelovanju sačuvano u fondu Riječke prefektore u Državnom arhivu u Rijeci. Nažalost, Karpowiczewa je pokazala nedovoljno predznanje, nepoznavanje razvoja slobodnog zidarstva u Habsburškoj Monarhiji, a napose joj je nedostatak mimoilaženje postojeće literature o temi o kojoj piše.²¹ Crucisov prilog ukazao bi joj na veze lože Sirius i Simboličke velike lože Ugarske, gradivo koja kod nas nije uzimano u obzir. Istraživač – ona je po obrazovanju sociolog²² – koji si postavlja zadatak, kao što to čini Karpowiczewa, da izloži rezultate do kojih je došao temeljeći ih i na arhivskom gradivu o slobodnom zidarstvu u sklopu političke povijesti Slobodne Riječke Države, ne smije napisati sljedeće: »Prve lože na tlu Austro-Ugarske nikle su u Pragu (1727), zatim u Beču (1742). Velika loža u Beču je bila zabranjena 1792., te su neki njeni predstavnici pobjegli u Mađarsku i prvu ložu u Budimpešti osnovali 1797.«²⁶.²³ Put širenja slobodnog zidarstva je drugačiji. Mađarska se s njim upoznaje preko Draškovićeve observancije, a njezino ishodište je u Vojnoj krajini pa preko Zagreba i Slavonije prelazi i u Mađarsku.²⁴

¹⁸ Đuro Rebić, »Masoni«, *Glas Slavonije* 1982, 11477 od 20. IX., 5.; 11378 od 21. IX., 10.; 11479 od 22. IX., 9., 11380 od 23. IX., 10.; 11481 od 24. IX., 10.; 11482 od 25. IX., 23.; 11483 od 27. IX., 10.; 11484 od 28. IX., 10.; 11485 od 29. IX., 9.; 11486 od 30. IX., 10.; 11487 od 1. X., 10.; 11488 od 2. X., 23.; 11489 od 4. X., 5.; 11490 od 5. X., 10.; 11491 od 6. X., 9.; 11492 od 7. X., 10.; 11493 od 8. X., 10.; 11494 od 9. X., 23.; 11495 od 11. X., 5.; 11496 od 12. X., 10.; 11497 od 13. X., 10.; 11499 od 15. X., 9.; 11500 od 16. X., 23.; 11501 od 18. X., 10.; 11502 od 19. X., 10. (Isti serijal objelodanjen je i u *Novom listu*, Rijeka, 6.–23., siječnja 1982. u 18 dijelova.) Ocjenu dajem temeljem 25 nastavaka iz *Glasa Slavonije*.

¹⁹ Od gotovo nebrojenih napisa o loži P-2 za upozoriti je na Izvještaj Tine Anselmi, predsjednice Komisije za istragu o P-2 talijanskog parlamenta, »Il complotto di Licio Gelli«, *Supplemento speciale L'Espresso* od 22. V. 1984., 3.–62.

²⁰ Ljubinka Karpowicz, »Masonstvo u Rijeci (Prilozi za političku istoriju Slobodne Riječke Države)«, *Gledišta*, 1982., 9–12, 25.–40. Izašlo u rujnu 1983.

²¹ Mario Crucis, »Cenni storici sulla Massoneria Fiumana«, *Il Risveglio* 1911–1912., 1, 2.–3.; 2, 10.–11.; 3, 18.–19.; 4, 26.–27.; 5, 34.–36.; 6, 44.–45.; 7, 50.–51.; 8, 58.–59.; 9, 67.; 10, 76.; 12, 90.–91.

²² O nemogućnosti sociologije kao društvene discipline v. M. Švab, »Uz drugo izdanje knjige Mirjane Gross, Historijska znanost«, *Historijski zbornik* 1983, 224., bilj. 19. Pristup Karpowiczeve je samo primjer više za to.

²³ Nemoguće je upotrijebiti naziv Austro-Ugarska prije sklapanja nagodbe 1867.

²⁴ Ludwig Abafi, *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn*, 1–5, Budapest 1890–1893.

S četvrtim tromjesečjem 1983. započinje gotovo dvanaestomjesečno razdoblje u kojem se pojavljuje nekoliko knjiga o slobodnom zidarstvu. Prije svega, tu su tri izdanja djela I. Mužića, *Masonstvo u Hrvata. (Masoni u Jugoslaviji)*, Split 1983., 1983², i 1984. Isti autor objavio je i knjigu *Smisao masonstva*, Split 1984., koju je dodao trećem izdanju iz 1984., a koja se kao samostalno izdanje razlikuje od teksta unesenog u treće i kasnija izdanja (1989. i 1997.) jer je samostalnom posebnom otisku dodan blok Polemike.

Potkraj ožujka 1984. objelodanjeno je djelo M. Popovskog, *Tajanstveni svet masona*, Beograd 1984., koje je kasnije, tj. sredinom 1984. sudskom presudom privremeno zabranjeno.²⁵

U kasno ljeto iste godine pojavljuje se opširno djelo Z. D. Nenezića, *Masoni u Jugoslaviji (1764.–1980.)*. Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji, Prilozi i grada, Beograd 1984. Drugo, dopunjeno izdanje objelodanjeno je 1987., a treće, s još više dopuna, 1988. Zanimljivo je da u tijekom pojavljivanja tih knjiga nije objelodanjena ni jedna povijesna rasprava ili studija o slobodnom zidarstvu kod nas.

Plodonosnu sezonu pisanja o slobodnom zidarstvu otvorio je Slavko Protić Drinski u *Zum Reporteru* br. 871 od 6.–13. X. 1983. s pretencioznim naslovom *Masoni u Jugoslaviji*. Ko vlada svetom? Kao povod upotrijebio je pojavu, u beogradskim antikvarijatima, knjižice *Slobodno zidarstvo*, Novi Sad – Skopje 1935., golicajući maštu čitatelja mogućnošću da je ta knjižica iz serije *Mini-jaturna biblioteka*, sv. 53–56, zbog svoje očuvanosti nedavno pretiskana. U članku čak objavljuje fotokopije dviju stranica te knjižice. Članak Protića Drinskoga nije prinos poznavanju povijesti našeg ili stranog slobodnog zidarstva.

Prvi naoko cjelovit pregled uloge slobodnog zidarstva kod nas izrađen je na podlozi katoličkog svjetonazora. Uradio ga je pravnik po obrazovanju Ivan Mužić. Poslije izlaska Mužićeva djela autor ovih redaka dao je njegovu prethodnu ocjenu.

Pokušati dati sintetski pregled – uradio je to Mužić – pokreta kao što je to slobodnozidarski, koji djeluje kod nas od druge polovice XVIII. st. do sredine XX. st., a ne popuniti ako nedostaju, a ovdje je upravo to slučaj, praznine u istraživanju, znači postići dvojbene rezultate. Nužne predradnje za takav pot-hvat su: skupiti i kritički pretresti svu domaću i inozemnu historiografiju – u odsutnosti potonje i literaturu u smislu u kojem se taj naziv rabi u naslovu ovog rada i Pregleda I – proučiti tiskane izvore i neobjelodanjeno arhivsko gradivo, izraditi studije o organizacijama slobodnih zidara po razdobljima, rekonstruirati razvoj organizacionih oblika (loža) te putova djelovanja slobodnih zidara u sredinama u kojima se kreću. Napokon, potrebno je razlučiti njihovo djelovanje kao slobodnih zidara i takvo njihovo djelovanje uklopiti kao jednu od sastavnica u povijest hrvatskih zemalja, odnosno u zavisnosti od interesa u širi povijesni sklop – politički okvir u kojem su u promatranom vremenu bile hrvatske zemlje. Izostavljanje bilo koje od nabrojanih faza dovodi do historografski nerelevantnih rezultata.

²⁵ Zoran Jovanović, »Preporuka bez isporuke, Šta se dešava s knjigom »Tajanstveni svet masona«, 8 (osmica), *Novosti* 1984, 217 od 24. V., 30.

Kada sam krajem studenoga 1983. (predano 1. XII. 1983.) napisao članak pod naslovom U povodu knjige Ivana Mužića: *Masonstvo u Hrvata (Masoni i Jugoslavija)*, Split 1983., izd. Crkva u svijetu, str. 368, koji je redakcija *Oka* promijenila u *Slobodno zidarstvo*. Ivan Mužić [...], u knjižare još nije stiglo drugo izdanje te knjige. Slijedio je Mužićev odgovor u *Oku* br. 309 od 19. I.–2. II. 1984., str. 22.–23., ali s pozicija u međuvremenu već izašlog neznatno izmijenjenog drugog izdanja. Spomenuti članak autora ovih redaka kao prethodna ocjena Mužićeva djela bio je zamišljen da potakne diskusiju. Međutim, redakcija *Oka* nije se suglasila s nastavkom rasprave. Taj dvotjednik je u istom broju s Mužićevim odgovorom donio i osvrt dvojice autora na njegovu knjigu.²⁶ Dosljedna svojem stajalištu da ne omogućujući produženje diskusije u *Oku*, redakcija nije objavila ni Mužićev odgovor dvojici autora. Uradio je to on sam na drugom mjestu.²⁷

Ocjena Mužićeva djela (svih pet izdanja, jer u biti riječ je ipak o jednom djelu s većim dopunama) koja slijedi zajednička je za one dijelove knjige koji nisu mijenjani.

Mužić u predgovoru, osim spornih ideja o hrvatskoj povijesti, izlaže i neka neodrživa metodološka polazišta, a platio je i dug svojem pravnom obrazovanju i struci koja mu je zanimanje, a to je odvjetništvo.²⁸ Citirat ću odlomak u cjelini, da mi se ne bi prigovorilo da izdvajam citat iz konteksta i da bih ta polazišta lakše raščlano: »U pisanju koristio sam se samo masonskim izvorima, odnosno masonskom literaturom. Oslonio sam se na rijetke nemasonske, uglavnom u znanosti priznate pisce. Podatke, odnosno svjedočanstva protumasonske literature nisam prihvaćao, ni onda kada sam u neke od njih osobno vjerovao. Kad je postojalo više verzija o jednom podatku ili događaju odlučivao sam se za onu, koju sam smatrao najvjerodostojnijom. Važnije materijale o bitnim događajima ili stajalištima u masonstvu namjerno sam citirao u većim izvodima ili čak u cijelosti, da bi dobronamjerni čitatelj mogao sam objektivno zaključivati.«²⁹

Iako je Mužić studij prava završio 1958., dakle u razdoblju dok je taj studij još bio naglašenije pravno-povijesno utemeljen nego što je to bio poslije njegova diplomiranja, ipak nije uspio prevladati svoju struku u mjeri koju zahtijevaju plodonosna povijesna istraživanja. Sam Mužić ističe: »Koristio sam se samo masonskim izvorima, odnosno masonskom literaturom«, uz napomenu, »oslonio sam se na nemasonske, uglavnom u znanosti priznate pisce«. Nedovoljno decidirano razlikuje vrela, koja još k tome nije kritički raščlano, od historiografije. U historiografiji takvim nepreciznostima nema mjesta. Budući da nije proveo ni kritičku ocjenu relevantne historiografije o temi o kojoj piše, možemo se samo, s više ili manje uspjeha, domišljati što pokriva Mužićeva sintagma »u znanosti priznati pisci«.

²⁶ Radenko Radojčić – Damir Zagotta, Sam svoj egzorcist, *Oko* 1984, 309 od 19. I. do 2. II., 23.

²⁷ I. Mužić, *Smisao masonstva*, 1984, 136.–140.

²⁸ Ništa ne mijenja na stvari činjenica da u svojim knjigama pretiskava svoj životopis iz raznih suvremenih *Tko* je *tko*, u kojima se predstavlja i kao povjesničar.

²⁹ I. Mužić, *Masonstvo u Hrvata*, Split, 1983, 10., 1983, 10., 1984, 16., 1989, 18., 1997, 56.

Nakon predgovora, koji obiluje sličnim shvaćanjima, i kronologije svjetskoga slobodnog zidarstva, u nekoliko poglavlja daje prikaz slobodnoga zidarstva kod Hrvata i odvojeno hrvatskoga nacionalnog slobodnog zidarstva. Sljedeći odjeljci posvećeni su organizaciji Ujedinjenje ili smrt, Hrvatskoj omladini, Srpskoj omladini u Bosni i Hercegovini. Opširno su obrađeni atentat na Franju Ferdinanda u Sarajevu 1914., hrvatsko slobodno zidarstvo u I. svjetskom ratu te uloga slobodnoga zidarstva u stvaranju Kraljevstva SHS, nešto opširnije prikazan je rascjep u hrvatskom slobodnom zidarstvu nakon 1918. Zasebna poglavlja dobili su atentat na Aleksandra Karadorđevića 1934. i idejna stajališta jugoslavenskog slobodnog zidarstva prema katolicizmu te prikaz rasprostranjenosti slobodnoga zidarstva i rotarijanstva u Jugoslaviji kao i prestanak njihovoga rada 1940. Slijede poglavlje o slobodnom zidarstvu i prevratu od 27. ožujka 1941. te pogovor, u kojem su naznačeni samo neki podaci o njihovoj sudbini za vrijeme i poslije II. svjetskog rata. Knjiga još sadrži priloge: Slobodno zidarska početnica za braću Benjamine; Konstitucija Velike lože SHS Jugoslavija; Pravila Simbolične velike lože Libertas u Zagrebu; Bibliografija; Kazalo osoba i, na kraju, nekoliko slika pojedinih pripadnika slobodnog zidarstva te njihovih loža.

Do datuma označenog na početku ovog priloga (Pregled II), dakle do kraja veljače 1997., objelodanjeno je ukupno pet izdanja Mužićeva djela *Masonstvo u Hrvata (Masoni i Jugoslavija)*: I. Mužić, 1983.; Isti, 1983.^a; Isti, 1984.; Isti, 1989.; Isti, 1997.

Drugo izdanje (I. Mužić, 1983^a) sadrži dodatno poglavlje u IV. odjeljku *Masonska negiranja uloge masonstva u sarajevskom atentatu*, 143.–158., kao i sažetak na francuskom jeziku, 310.–311. Druge promjene drugog Mužićevog izdanja prema prvom izdanju su neznatne i u tekstu i u bibliografiji. Na važnije koje mijenjaju smisao upozorit ću na mjestima gdje to traži točnost ocjene. U bibliografiji dodane su dvije nove jedinice – uz prilog Lj. Karpowicz, iz 1982., i jedan inozemni autor.

U trećem izdanju (I. Mužić, 1984) ponovno se našlo spomenuto poglavlje dodano drugom izdanju. Prije teksta koji u odnosu na drugo izdanje nije mijenjan, priklopljeni su opširan odjeljak *Smisao masonstva*, 21.–66., *Kronologija svjetskog masonstva*, 67.–86., i popis *Glasoviti masoni*, 87.–112., te pripadajuća bibliografija. Tim dodacima prethodi članak *Ezoterička društva*, iz pera Lea Magnina, kao i predgovor trećem izdanju. U Prilozima pretiskane su još i: *Stare dužnosti slobodnog zidara*, 393.–406., *Katihizis jovanovske masonerije*, 419.–434., i prijevod odlomka *Masonstvo u Rijeci* A. Mole iz djela grupe autora *La Massoneria nella storia d'Italia*, Roma 1980., s upozorenjem na pripadajuća djela koja leže u podlozi Molinoga teksta. Iznenaduje da Mužić slobodno zidarstvo Rijeke između dva rata tako olako prepušta Talijanima.

Četvrto izdanje Mužićeva djela pojavilo se 1989. Razlike prema ostalim izdanjima, napose trećem, neznatne su. U X. odjeljku dodan je tekst *Rasprostranjenost masonstva i rotarstva u Jugoslaviji između dva rata – Zabrana masonstva*. Zatim dodaje prije objelodanjene priloge u časopisu *Marulić*³⁰ *Popis*

³⁰ I. Mužić, »Rotari u Jugoslaviji između dva rata (prema autentičnom popisu)«, *Marulić* 1985, 1, 23.–41., isti, »Popis masona u Hrvatskoj između dva rata«, *Marulić* 1985, 3, 297.–321.

masona u Hrvatskoj između dva rata, 348.–374., izvještaj redarstva od 17. VIII. 1940., 375.–377., te Rotari u Jugoslaviji između dva rata, 383.–403. Četvrto izdanje Mužičevo poklapa se, osim tih dvaju odjeljaka, uglavnom s njegovim trećim izdanjem, a dodana je napomena Umjesto predgovora IV. izdanju, 13. Mužičevo stajalište iz predgovora koji je otisnut u svih pet izdanja, da je težište položio na njihova idejna shvaćanja i političku djelatnost bez uzimanja u obzir djelovanja slobodnih zidara na dobrotvornom, kulturnom i gospodarskom području, nedostatak je djela, kojega je i autor svjestan, što i sam ističe.

Glavno obilježje knjige Ivana Mužića *Masoni u Hrvatskoj 1918–1967*, Split 1993.,³¹ možda ponajbolje pokazuje njezin podnaslov »Dokumenti iz tajnih arhiva UDB-e«. Poslije predgovora, 5.–26., koji svojim sadržajem ne čini studiju o uvrštenom arhivskom gradivu, uglavnom iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, slijedi: prvi je Izvještaj prof. dr. Milana Ivšića poglavniku dr. Anti Paveliću od 14. srpnja 1941., koji je Ivšić uradio temeljem uvida u »masonsku ostavštinu pok. Franje dra Hanamana«, 27.–75. Drugu cjelinu čine Izvještaji UDB-e o slobodnim zidarima u Dubrovniku, Karlovcu, Osijeku, Rijeci (Sušak i Opatija), Splitu, Vinkovcima i Zagrebu, 77.–155., od 29. VIII. 1957. Treću cjelinu čine Elaborat UDB-e u Zagrebu od 23.I.1958. te priloženi popisi živih (bivših) slobodnih zidara u Zagrebu, Osijeku, Karlovcu, Sušaku, Splitu i Dubrovniku, zatim popis onih koji su odselili iz Hrvatske te obavijest SDS-a u Zagrebu iz 1967. o nekim slobodnozidarskim djelatnostima, 157.–212. Četvrta cjelina je Elaborat UDB-e u Beogradu iz 1957. o vezama slobodnog zidarstva Srbije i Hrvatske, 213.–254.³² U prilogu donosi pregled rasprostranjenosti slobodnog zidarstva u svijetu potkraj sedamdesetih i početkom osamdesetih godina XX. stoljeća po zemljama s brojem loža i slobodnih zidara, 257.–272. Na kraju je napis Eugena Laxe Umjesto pogovora, 273.–277., koji je prvotno bio namijenjen petom izdanju Mužičeve knjige, ali je unesen u ovo Mužičevo djelo, te životopisna bilješka o Ivanu Mužiću, 279.–280. Najveći nedostatak ove Mužičeve knjige je odsutnost uvodne studije utemeljene na donesenom gradivu jer to Predgovor nije, te nepostojanje bilo kakvih bilježaka kojima bi se mnogošto trebalo pojasniti. Tako se arhivsko gradivo u povijesnoj disciplini već barem dva stoljeća ne objelodanjuje.

Početak 1997. Mužić je objavio peto izdanje knjige o slobodnim zidarima. Evo kako ga je on označio: »Ovo je djelo zamišljeno kao vjerni pretisak IV. izdanja *Masonstva u Hrvata* i prvog izdanja *Masona u Hrvatskoj*. Obje te spomenute knjige kompletiraju uglavnom istu tematiku u istom narodu i u istom vremenskom razdoblju pa je logično da postanu jedinstveno izdanje. S obzirom da se radi o pretisku nisu ispravljene ni neke nebitne netočnosti iz *Masonstva u Hrvata*. Ova knjiga u svakom slučaju predstavlja samo dio pos-

³¹ S izvancima iz nje čitateljstvo se moglo upoznati u petnaestodijelnom podlistku – istovjetnog naslova kao i knjiga – u *Slobodnoj Dalmaciji*, Split 1993, 28. IV., 28.; 29. IV., 37.; 30. IV. – 1. i 2. V., 38.; 3. V., 25.; 4. V., 33.; 5. V., 35.; 6. V., 36.; 7. V., 30.; 8. V., 38.; 9. V., 32.; 10. V., 22.; 11. V., 32.; 12. V., 25.; 13. V., 38.; 14. V., 28.

³² Kopiju tog Elaborata Mužić je dobio od Z.D. Nenežića. No Mužić ne označava gdje se čuva izvornik.

tojeće, dakle, i one još nepoznate građe za buduće bilo čije istraživanje ove važne problematike«. ³³

Ponovno pretisnuti predgovor iz 1993., 5.–26., dopunio je s još dva isto-rvsna i »jednako vrijedna« poglavlja pa u izdanju iz 1997. Predgovor obasiže stranice 15.–54., a ispustio je uvodni dvojezični tekst, talijanski i hrvatski, Ezo-terička društva koji je napisao prof. dr. Leo Magnino, inače predsjednik talijan-ske Arheološke akademije, koji se nalazi u trećem i četvrtom izdanju. No, još jednu više nego bitnu promjenu uradio je Mužić u petom izdanju, a to je skraćivanje naslova. Godine 1997. naslov glasi Masonstvo u Hrvata. U prva četiri izdanja naslov je glasio Masonstvo u Hrvata (Masoni i Jugoslavija). Ali u prva četiri izdanja valjda nije dao pogrešan naslov, jer sav tekst što je pokrivaio drugi dio naslova, Masoni i Jugoslavija, sadržan je i u peto izdanje.

U naslovu knjige Mužić je upotrijebio naziv mason i izvedenice, dok u knjizi (podrazumijevaju se svih pet izdanja, osim kada je izričito drugačije navedeno) rabi češće mason i izvedenice, a također i jedino pravilan naziv slobodni zidar i izvedenice. Objašnjenje tog nekonzekventnog postupka je vjerojatno u tome što je naziv mason poznatiji i u kolokvijalnoj je upotrebi. Ipak, pri prevodenju naslova poglavlja, predgovora i zaključka (u II. do V. izdanju) na francuski jezik upotrebljava franc-*maçonnerie*. Drugi je razlog, kako ističe sam Mužić, podlijevanje utjecaju talijanskog jezika, u kojem se upotrebljava naziv mason – isto kao i u španjolskom jeziku. Franjo Šanjek u prikazu Mužićeve knjige za francuski crkveni časopis mijenja njezin naslov u Framasonstvo, ³⁴ što je stariji oblik u porabi kod Hrvata. ³⁵ Mužić se ugledao u porabi naziva mason u Srbe, ³⁶ koji naziv mason s izvedenicama rabe znatno češće od naziva slobodni zidar. U slovenskom, engleskom, njemačkom, francuskom, poljskom i mađarskom jeziku uobičajen je naziv, odnosno prijevod naziva, slobodni zidar. Dakle, držim da je jedino ispravan, napose semantički, naziv u hrvatskom jeziku slobodni zidar s izvedenicama.

Mužićevo ograničavanje samo na tiskanu građu i literaturu – izuzetno rabi arhivsko gradivo – urodilo je oskudnim pregledom (prepričavanjem) već poznatih podataka, koji su ipak sabrani na jednom mjestu, ali bez relevantnih historiografskih interpretacija i prikazivanja stvarne djelatnosti većinom poznatih pripadnika slobodnog zidarstva za razdoblje od sredine XVIII. stoljeća do uključivo prvog svjetskog rata. Već u odgovoru na gornju moju konstataciju izrečenu 1983. Mužić je pokušava, bezuspješno, opovrgnuti. O čemu je riječ? U svih pet izdanja Mužić zbog osobnog nepretraživanja arhivskih fondova ostaje na površini problematike. Nedostupan je bio do otprilike 1987./88. samo fond Masonske lože Jugoslavija u beogradskom Arhivu Jugoslavije. Upozorio sam

³³ I. Mužić, *Masonstvo u Hrvata*, Split 1997, 54.

³⁴ Franjo Šanjek, Ivan Mužić, *Framasonstvo u Hrvata*, Split 1984, *Revue d'histoire ecclesiastique* 1986, 1–2, 198.–200.

³⁵ Naziv framasonstvo rabe *Leksikon Leksikografskog zavoda*, Zagreb 1974, i *Hrvatski opći leksikon*, Zagreb 1996.

³⁶ I. Mužić pojašnjava: »Izabrao sam termin masonstvo (unatoč tome što sam se u tekstu često služio i terminom slobodno zidarstvo) zato što se taj termin, i u Hrvata i u Srba, a i u nekih drugih naroda (npr. Talijana) više udomaćio nego termin slobodno zidarstvo«. *Oklo*, 309 od 19. I. – 2. II. 1984., 22.

na to još 1980. i 1983. Nepristupačnost tog fonda dijeli do 1989. i rukopisna ostavština Viktora Novaka. Uvjeren sam da će se u njegovoj rukopisnoj ostavštini naći vrijedni dokumenti, osim ako se ne ponovi ono što se dogodilo poslije smrti Ferde Šišića. Tada, 1940., upravo je Viktor Novak u ime slobodnih zidara iz njegove ostavštine uklonio većinu tragova o Šišićevoj pripadnosti slobodnom zidarstvu. No, vratimo se slučaju s arhivskim fondom o slobodnim zidarima u Arhivu Jugoslavije. Poslije dospijeća tog fonda u Arhiv Jugoslavije koristila ga je Nadežda Jovanović prigodom rada na knjizi *Politički sukobi u Jugoslaviji 1925–1928*, Beograd 1974. Prema njezinom usmenom priopćenju, ona ga je tada i sređivala.³⁷

Završna ocjena Mužićevih nastojanja oko proučavanja slobodnog zidarstva može se sažeti u sljedeći izričaj. Treba mu odati priznanje za uloženi golemi trud u ovladavanju tematikom. Izbjegavanje osobnog arhivskog istraživanja – čak je to išlo do pokušaja angažiranja povjesničara za taj, svakako dugotrajan, posao – te jednostranost u smislu mimoilaženja svih onih historiografskih rezultata (L. Hass 1982.) koji se ne uklapaju u njegove sheme, npr. Lj. Antića 1987., I. Pederina 1992., od kojih, nota bene, ta dvojica hrvatskih autora uopće ne spominju u svojim istraživanjima Mužićeva izdanja, rezultirali su za historiografiju nerelevantnim postignućima. Tome je pridonijela Mužićeva neporaba Benimellijske bibliografije, štoviše njezino nepoznavanje, jer u njoj je navedeno koji su slobodnozidarski fondovi arhivskog gradiva pristupačni i otvoreni za istraživanje. Tim postupcima, a detaljno raščlanjivanje slijedi pri obradbi pojedinih tematskih sklopova i vremenskih odsječaka, pokazat će se sve manjkavosti Mužićevih rezultata, koji su u svojoj biti publicistika. Dakle, njegova postignuća s historiografijom nemaju nikakvih dodirnih točaka.

Zoran D. Nenezić, profesor francuskog i književnosti, tada javni pravobranitelj samoupravljanja jedne beogradske općine, istovremeno kada i Mužić zainteresirao se za povijest slobodnog zidarstva. Poslije spomenutih napisa u *Ninu*³⁸ i nakon dugotrajnog i sustavnog proučavanja domaćeg i inozemnog objelodanjenog i neobjelodanjenog arhivskog gradiva te podjednako i publicističkih djela kao i historiografije, ali bez svakog povijesnog predznanja koje bi mu omogućilo skladan, uravnotežen pogled kako na povijest slobodnog zidarstva tako opće i nacionalne povijesti, temeljem demonstriranog vulgarno marksističkog svjetonazora, prihvatio se pisanja cjelovitog pregleda o slobodnim zidarima u Jugoslaviji od 1764. do 1980. Godine 1984. objavljuje opsežnu knjigu *Masoni u Jugoslaviji (1764–1980) Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji*, Prilozi i građa, Beograd 1984., str. 678.³⁹ Njegovo zanimanje za slobodno

³⁷ M. Švab, *Pregled I*, 1978, 2, 86.–89. Kada sam upoznao Nadeždu Jovanović prigodom njezinog boravka u Zagrebu u siječnju 1984, a i pri nekoliko kasnijih razgovora u Zagrebu u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci, upozorila me da su citati kod I. Mužića 1983¹, 1983² i 1984³, te kod Z.D. Nenezića 1984. urađeni na temelju njezinih ispisa, koje je dobrohotno ustupila Neneziću, a ovaj Mužiću. Tek 1987. na 1988. taj slobodnozidarski fond u Arhivu Jugoslavije učinjen je pristupačnim javnosti.

³⁸ Zoran Dragutin Nenezić, *Gradevina »slobodnih zidara«, Nin* 1980, 1528 od 20. IV.; isti, »Slobodni zidari na našem tlu«, *Nin* 1980, 1529 od 27. IV.

³⁹ S odlomcima iz knjige čitateljstvo se moglo upoznati i prije njezinog objelodanjenja u sedmodijelnom serijalu, v. Zoran D. Nenezić, »Zidari istorije ili zabluda«,

zidarstvo nadilazi prostorni obuhvat Pregleda II, pa ću u obzir uzeti samo ona poglavlja koja se odnose na povijest hrvatskih zemalja.

Kroz cjelokupno Nenezićevo djelo jasno je čitljiv njegov velikosrpski pogled. Vidljiv je i iz samih naslova pojedinih cjelina. Na primjer, »Slobodni zidari na Jadranskom primorju do kraja 18. veka« ili »Francuska revolucija i njeni slobodarsko-masonski odjeci u krajevima kasnijih Ilirskih provincija« i slično.

Na hrvatske zemlje odnosi se dvadeset stranica, 81.–101., pod naslovom »Organizovani razvoj slobodnog zidarstva u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. veku«. Prikaz temelji uglavnom na Bojničićevoj knjizi *Die Freimaurerloge »Ljubav Bližnjega«* in Zagreb, Zagreb 1917., gdje je dan opširniji pregled ranijeg razvoja hrvatskog slobodnog zidarstva, a kao dopuna služi mu *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918.*, djelo Vase Bogdanova iz 1958. Za djelovanje Ignjata Martinovića postoji i, svakako najmjerodavnija, trotomna zbirka objavljenih vrela koja je objelodanio Kálmán Benda, *A Magyar Jakobinusok iratai*, 1–3, Budapest 1952.–1957., a i novije interpretacije nego što je Bogdanovljeva iz 1958. Treba samo poznavati hrvatsku historiografiju i radove Jaroslava Šidaka o toj temi.⁴⁰

U četvrtom i petom poglavlju, 105.–134., Nenezić je prikazao francusko razdoblje u razvoju slobodnoga zidarstva u hrvatskim zemljama kao i utemeljenje sisačke lože »Ljubav bližnjega« 1872., zagrebačke lože Hrvatska vila 1892., a tome je priklopio i kraći odsječak o odnosu katoličke crkve i J. J. Strossmayera prema slobodnim zidarima.

U šestom poglavlju kraće prikaze dobile su lože Ljubav bližnjega, osječka Budnost te zagrebačka loža Maksimilijan Vrhovac. Njihovu djelatnost i članstvo prati do početka prvog svjetskog rata. U idućim odsječcima i poglavljima djelovanje hrvatskih slobodnih zidara, kako Nenezić piše, u »jugoslavenskim delovima Austro-Ugarske monarhije«, uklopljeno je u šire cjeline bez nekog opravdanja, a u središtu pozornosti su mu povijesni događaji poput prvog svjetskog rata, djelovanja Jugoslavenskog odbora, Krfske deklaracije, zatim stvaranja Kraljevstva SHS te odnosa slobodnih zidara prema njima.

U sklopu osmog poglavlja »Slobodno zidarstvo u Kraljevini SHS – Jugoslaviji (1919–1941)« prelazi opet na prikaze osnivanja Velike Lože Kraljevine SHS – Jugoslavija i drugih loža na tom području, a tu treba izdvojiti odsječak o

Intervju, 67 od 23. XII. 1983., 35.–41., 1983; 68 od 6. I. 1984., 47.–50.; 69 od 20. I., 47.–50.; 70 od 3. II., 47.–50.; 71 od 17. II., 46.–50.; 72 od 2. III., 46.–50.; 73 od 16. III., 44.–50., Beograd 1983./1984.

⁴⁰ Da to nije poznato Neneziću ili da ne želi svoj prikaz temeljiti na suvremenijim i objektivnijim prikazima djelovanja Ignjata Martinovića, ne može se opravdati. No, istovrsni postupak I. Mužića u svih pet izdanja može imati samo jedno objašnjenje. To je djelo publicista amatera koji, bez obzira na samoisticanje o dugogodišnjem istraživanju hrvatske povijesti, ne poznaje njezine temeljne radove. V. *Dix année d'historiographie Yougoslave 1945–1955*, Beograd 1955.; *Historiographie Yougoslave 1955–1965*, Beograd 1965., te ispravljen i dopunjen dio o hrvatskoj historiografiji J. Šidaka, »Hrvatska historiografija 1955–65. (I. dio)«, *Historijski zbornik* 1965, 1–46; *Historiography of Yugoslavia 1965–1975*, Beograd 1975, i prilog M. Gross, *Hrvatska 1790–1914*, za, nažalost neobjavljen, istovrsni pregled za 1975–85, »Historiografija od 1975. do 1985. za hrvatsku povijest do godine 1914«, *Historijski zbornik* 1987, 22.–43.

Velikoj Loži Libertas iz Zagreba te o još nekoliko zagrebačkih loža: Pitagora, Humanitas i posebnoj židovskoj slobodnozidarskoj loži Zagreb. Zatim piše o »ideološkoj orijentaciji slobodnog zidarstva i njegovom odnosu prema političkim strankama u Kraljevini Jugoslaviji«, a potom, kao i u prethodnim poglavljima, uzima u središte zanimanja ključne događaje iz međuratne povijesti: šestosiječanjski režim kralja Aleksandra Karađorđevića, pitanje Konkordata, sporazum Cvetković–Maček, odnosi s KPJ, prestanak rada lože slobodnih zidara 1940. i vojni udar 27. ožujka 1941. u relaciji prema slobodnim zidarima.

U devetom poglavlju hrvatskoj povijesti pripadaju odsjecci o slobodnim zidarima u NDH i sporazum Tito–Šubašić. Primjerice, za prikaz sporazuma Tito–Šubašić uopće ne rabi djelo Dragovana Šepića, Vlada Ivana Šubašića, Zagreb 1983. Taj propust ispravlja u drugom dopunjenom i trećem dopunjenom izdanju svoga djela 1987. i 1988. Dopune se odnose na proširenje priloga i unošenje sve više i više faksimila pojedinih izvora.

Na kraju knjige su Prilozi. Riječ je o uglavnom arhivskom gradivu nastalom radom loža ili korespondencijom između slobodnozidarskih dužnosnika te opširnim popisima poput popisa slobodnih zidara u vladama Kraljevine SHS odnosno Kraljevine Jugoslavije, a nas ovdje još mogu zanimati popis pripadnika slobodnozidarskih loža u Zagrebu te djelomično popis članova loža pod Velikom ložom Jugoslavija. U prvom izdanju donosi 22 izvora, a u trećem i četvrtom 24. K tome, u drugom i trećem izdanju dodano je obilje faksimila pojedinih izvora. Slijede popisi Izvora i literature⁴¹ te neprecizno izrađena kazala osoba. Koliko je poznavanje povijesti, a posebno hrvatske povijesti, kojim raspolaže Nenezić, možda najbolje pokazuje ovih nekoliko primjera: Ivan Bojničić je »službenik arhivskog muzeja u Zagrebu«,⁴² »za banovanja Ivana Mažuranića dolazi do likvidiranja feudalnog društvenog i državnog uređenja«,⁴³ »u poznom renesansu Patricija, Hrvata iz Severne Dalmacije«,⁴⁴ Za njegovo shvaćanje o uzrocima sloma Kraljevine Jugoslavije karakteristično je stajalište: »Centralno pitanje političkih borbi bio je sukob tzv. unitarističke, centralističke sa federalističkom (separatističkom) koncepcijom, pri čemu je tzv. »hrvatsko pitanje« unelo internacionalizaciju tog problema i sukob koji se vodio oko borbe za samostalnost u bogaćenju i eksploataciji, pretvorio u sukob koji je Kraljevinu Jugoslaviju odveo neminovnom slomu sa jasno izraženim tragovima nacionalne, verske i socijalne izdajenosti«. ⁴⁵

Interpretacije povijesti, napose hrvatskih zemalja, potpuno su iskrivljene i, osim upozorenja na gradivo koje se tiče naših slobodnih zidara te njihovog djelovanja u međuraću, Nenezićeva tri izdanja su bezvrijedna publicistika iskrivljenih pogleda.

⁴¹ U tim popisima literature u nj su zalutala mnoga tiskana vrela nastala radom slobodnozidarskih loža. Vrijedi to za sva Nenezićeva izdanja. Za sada mi nije poznato postoji li možda, osim meni poznata tri izdanja, još koje.

⁴² Z. D. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji (1764–1980) Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji, Prilozi i grada*, Beograd 1988, 126.

⁴³ Isto, 131.

⁴⁴ Isto, 1988, 168. Zar je ikada itko rodni Cres Franje Petrića smjestio u Dalmaciju?

⁴⁵ Isto, 402.

Još jedan srbijanski autor okušao se 1984. knjigom o slobodnozidarskoj tematici. Riječ je o djelu Mihaila Popovskog, *Tajni svet Masona*, Beograd, ožujak 1984. Za hrvatsku historiografiju bez vrijednosti je, ali valja upozoriti da je neko vrijeme ta knjiga bila zabranjena zbog toga što je Popovski u širim izvodima u nju unio Protokole sionskih mudraca, 113.–119.⁴⁶

Prigodom odbrade povijesti hrvatskog iseljništva u Južnoj Americi uoči stvaranja zajedničke države južnih Slavena 1918. Ljubo Antić je slobodnim zidarima kao jednoj od sastavnica iseljničke politike i previranja među hrvatskim iseljenicima posvetio jedan odsječak.⁴⁷ Kao povjesničar svjestan je ograničenja koje mu čini »nedostatak izvora«, držeći da je teško »odrediti približe koliko su masoni stvarno sudjelovali u tim događajima«, te zaključuje: »Zbog toga se u osvjetljavanju masonske uloge moramo osloniti na građu koja je uglavnom izvještajnog značaja«. A posljedica spomenutih činjenica je »nepovoljna okolnost, jer o masonskoj djelatnosti ne saznajemo od njih samih nego od osoba izvan organizacije, koji im, usput rečeno, nisu bili skloni«.

Ulogu slobodnih zidara ocjenjuje riječima da su »masoni bili u matici iseljničkog pokreta, a ne izvan nje« i nastavlja: »Sukobi koje su masoni provodili nisu išli protiv pokreta, odnosno njegove glavne intencije – stvaranja jugoslavenske države, nego su bili u funkciji borbe za vodstvo u pokretu«.⁴⁸

Kada je Arsen Duplančić proučavao za potrebe izložbe Starohrvatski Solin spise »Bihaća« hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti, naišao je u dijelu ostavštine Frane Bulića na izvješća o slobodnim zidarima u Splitu koja su ili stizala Buliću ili ih je on prosljeđivao dalje. Duplančić je to gradivo priredio za tisak i objavio.⁴⁹ Među tim vrelima svakako najveću vrijednost imaju dokument pod br. XI o Mihovilu Abramiću i podroban opis rada lože, kao i tlocrt lože iz 1814. Osim tog tlocrta sva drugorazredno objavljeni izvori pripadaju razdoblju međuraća.

Na temelju obilno korištenog arhivskog gradiva iz Državnog arhiva u Zadru te svojih ranijih istovrsno utemeljenih radova, Ivan Pederin je sažeto prikazao sudbinu i položaj slobodnih zidara u Dalmaciji do 1839.⁵⁰ Pederin zaključuje da, »iako nema jasnih podataka«, slobodno se zidarstvo »širilo preko agrarnih akademija«. U doba restauracije – dakle poslije Napoleonove vladavine – slobodni zidari su rehabilitirani poslije 1839. »pa se odrazi masonske misli i masonskih nastojanja zamjećuju u preporodu«.

Udarna izložba Povijesnog muzeja grada Beča što se održala od 18. rujna 1992. do 10. siječnja 1993. rezultat je dugotrajnih i temeljitih priprema, posuđivanja izložbenih predmeta iz mnogih europskih i svjetskih zbirki i muzeja. To bogatstvo izložaka bilo je podijeljeno u šest širih cjelina i 25 užih tema. Vrlo je

⁴⁶ Z. Jovanović, vidi bilj. 25 ovog rada.

⁴⁷ Ljubo Antić, *Naše iseljništvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1981*, Zagreb 1987, 150.–151. i 160.

⁴⁸ Isto, 150.

⁴⁹ Arsen Duplančić, »Izvori za povijest masonstva u Splitu«, *Croatica Christiana periodica*, 1992, 30, 104.–115.

⁵⁰ Ivan Pederin, »Slobodno zidarstvo u Dalmaciji do 1839. godine«, *Encyclopaedia moderna*, 1992, 4 (40), 520.–526.

skromna zastupljenost izložaka koji se odnose na hrvatsko slobodno zidarstvo. Izložba je urađena vrlo ambiciozno, ali ne kao obavijest o tome što je slobodno zidarstvo, nego kao njegovo kritičko predstavljanje.⁵¹

Godine 1994. učinjen je pristupačnim rad – prijevodom na hrvatski jezik⁵² – što ga je Eugen Laxa objavio još 1977./8. Prigodom prijevoda knjiga je naslovljena Počeci hrvatskog masonstva (Draškovićeve opservancija), Zagreb 1994.⁵³ Pažljivom poredbom ustanovljeno je da se svi podaci u njoj zasnivaju na djelu L. Abafija, *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn*, 1–5, Budapest 1890–1893, i knjizi I. Bojničića, *Die Freimaurerloge »Ljubav bližnjega«* in Zagreb, Zagreb 1917.

Hrvatsko čitateljstvo je krajem 1996. upoznato s radom slobodnih zidara u Čileu, točnije s djelovanjem najstarije hrvatske slobodnozidarske lože Pokret 54 u Antofagasti, koja radi već 80 godina.⁵⁴

Kod otvaranja svake nove teme u historiografiji, pa to vrijedi i za hrvatsku historiografiju, na »neopasenu livadu« ubacuju se novinari, amateri, publicisti. Poslije njih u pravilu dolaze povjesničari, koji strpljivim i dugotrajnim radom u arhivima uspostavljaju temelje za bilo kakvo ozbiljnije proučavanje, u ovom slučaju slobodnih zidara. Da nema radova J. Kolanovića, Lj. Antića, A. Duplančića i I. Pederina, hrvatska historiografija bi se trebala zabrinuti, ali postupno oni, a vjerojatno će im se pridružiti i drugi, postavili su sigurne temelje za daljnje istraživanje slobodnozidarske sastavnice hrvatske povijesti.

S U M M A R Y

SURVEY OF LITERATURE OF FREEMASONS' ROLE IN HISTORY OF CROATIAN TERRITORIES, PART II

In the present paper the author continues his critical evaluation of both historiographic and journalistic works published between the second half of 1978 and the end of February 1997 about the history of Freemasonry in Croatian territories. In the beginning of this period journalistic contributions were more numerous, but in recent years, with a few exceptions, the papers belonging to historiography are predominant. The authors of the latter papers are Josip Kolanović, Ljubo Antić, Ante Duplančić and Ivo Pederin.

⁵¹ Matevž Košir, »Prostozidarji – odkar obstoji svet«, *Zgodovinski časopis*, 1, 1993, 137.–139. Nije mi poznato je li Košir imao u rukama vrlo luksuzni i bogat obavijestima te iznimno dobro ilustrirani katalog izložbe *Freimaurer*, Wien 1992, atlas formata, str. 471. Dok se kod nas objelodanjuju bez kritičkog aparata UDB-ina izvješća, u Beču priređuju takve izložbe. Svaki komentar je suvišan.

⁵² Rad je objavljen u časopisu britanske lože specijaliziranom za povijest slobodnog zidarstva *Ars Quatuor Coronatorum*, 1977. Za Laxu je svakako bio veći uspjeh što je održao predavanje, kasnije i objelodanjeno, u za slobodne zidare najuglednijem mjestu gdje je riječ o povijesti slobodnog zidarstva.

⁵³ Eugen Laxa – Will Reed, *Počeci hrvatskoga masonstva (Draškovićeve opservancija)*, Split–Zagreb 1994.

⁵⁴ Dane Mataić Pavičić, Hrvatski masoni u Čileu, *Matica* 1996, 35.–37.